

UYGARLIK, MODERNİTE ve MEDENİYET SÖZCÜKLERİNİN HUKUKA BAKAN YÜZÜ

Yard. Doç. Dr. Rukiye Akkaya Kia*

Eğer sözlüklerimiz mitolojik öğelerle dolu olsaydı, "uygarlık" birinci sırada yer almayı hak ederdi. Bu konumlandırma, bir tanımlamayı gerektirecektir. Ama Braudel, ümitsiz bir şekilde, uygarlık "disiplinsiz yaşayan bir sözcük"tür¹ der. Bu disiplinsiz sözcük, farklı alanların her birinin kendi kavramlarını öne çıkarması nedeniyle, herkesi memnun edecek ölçüde, yetkin bir tanımlama ile karşılanamıyor. O halde sözcüğün tanımlanmasından çok, bizim için ne ifade ettiği önemli bir çıkış noktası olabilir. Geçmişin bir noktasına yerleşerek, yaşamını sürdüren bu sözcük, "henüz bir tamamlanmamışlık"² midir? Öyle görünüyor ki insan, bir gün her yönü ile uygar bir yaşama kavuşsa da "uygarlık" tatmin edici ölçüde tanımlanamayacak ama hep arzulanacaktır. Çünkü "uygarlık" yapıcı bir sözcüktür.

Eğer uygarlık, geçmişe dair bir sözcük³ ise çok geniş bir çerçevede, bu geçmiş bize modern devletin tarihini de özetler. Öte yandan devletin bu günkü varlığı, geleceğimizin az-çok öngörülebilir olasılıklarını belirlemeye yarayabilir⁴. Çalışmanın başlığını yadırgayan okuyucu bu ifade biçimine çok şaşırılmamalıdır. Zira insanlığımızın kaba bir sürüden uygarlık düzeyine, tabii

---

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

¹ Fernand Braudel; Tarih Üzerine Yazılar, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Y., Ankara, 1992, s.269 Farklı uygarlık tanımlamaları için bkz.İbid.s.270 vd.

² D'Holbach; Système Social 1774'den aktaran Norbert Elias, Uygarlık Süreci, Çev.Ender Ateşman, İletişim Y., Cilt I, İstanbul, 2004, s.125.

³ Braudel, s.276.

⁴ Georges Burdeau; L'État, Seuil, 1970, s.13.

halden sosyal hale nasıl evirildiğini anlatan ve modern devleti doğuran süreç, aynı zamanda bir uygarlaşma öyküsüdür.

Modernite de uygarlık gibi tamamlanmamış bir sürece işaret eder mi? 18.yüzyılda “uygarlık... henüz tamamlanmamıştır” (d’Holbach) sözleri ile 20.yüzyılda moderniteyi “..tamamlanmamış bir proje”⁵ olarak değerlendiren yaklaşım hangi ölçüde benzeşmektedir? Yoksa her ikisi de kazanımlarımızın henüz yetersiz olduğunu belirten, bir hayal kırıklığından mı sözeder? Bu çalışma, yukarıdaki soruları cevaplayabilme kaygısı taşır. Önce uygarlık ve modernite arasındaki ilişki hukuk ekseninde araştırılarak, modern devletin oluşumuna etkisi saptanacaktır. Daha sonra, uygarlık sözünün karşılığı olarak Türkçe’de uzun yıllar kullanılan “medeniyet” sözcüğünün, Türk hukuk devriminde nasıl bir nosyon üstlendiğinin üzerinde durulacaktır.

I-Olumlu Bir Sözcük: Uygarlık

Evrensel kazanımlarımızın eskiliğini çağrıştırmasına rağmen, “uygarlık” sözcüğünün, kullanımı çok eski değildir. Lucien Febvre, sözcüğün, 18. yüzyılda, kendi çağına yakışır bir parıltı ile doğduğunu söyler⁶. Sözcük, insanlığın doğal bir biçimde, kendi kuralları ile nasıl geliştiğini anlama evresinde ortaya çıkmıştır⁷. Ortaya çıktığı bu çağın özelliği, tam anlamı ile uygarlık sözcüğünü de özel kılmaktadır. Zira 18. yüzyıl, soyut ve derin düşüncenin kendi içine kapandığı, kendini yeniden sorguladığı bir dönemdir. Hümanizm ve akıl ile bezenmiş çağın, politik bilimlere verdiği büyük önem, bu sözcüğü de onurlandıracaktır. Uygarlık bu yönü ile olumlu bir sözcüktür. Bu yüzden, Aydınlanma döneminin günümüze miras bıraktığı, modern insanın düşünce atlasındaki en güzel parçalardan biridir.

Uygarlık sözü, 1756 ile 1766 yılları arasında ilk kez Mirabeau⁸ ve d’Holbach tarafından kullanılmıştır. Anlamını test edercesine, *l’Histoire philosophique et politique des établisse-*

⁵ Jürgen Habermas; “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, Çev. Gülelgül Naliş, in Post-Modernizm, Haz. Necmi Zeka, Kıyı Y., 1990, s.37-38.

⁶ Lucien Febvre; Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler, Çev.M.Ali Kılıçbay, İmge Y., Ankara, 1995, s.28.

⁷ İbid.s.28-33.

⁸ Mirabeau, uygarlık kavramını davranışların inceltilmesi, dünyevi bilgelik, nezaket ve iyi davranışların yaygınlaşması anlamında Aydınlanmanın bakışıyla birleştirerek kullanır. Bu bakımdan, uygarlık “saraylı” kategoridedir. Helmut Kuzmics, “ Medenileşme Süreci”, Çev. Mehmet Küçük, in Sivil Toplum ve Devlet, Der.John Keane, Ayrıntı Y., İstanbul, 1993, s.170.

ments et du commerce des Européens dans les deux Indes (1766) adlı eseriyle, rahip (abbé) Reynal'ın ellerinin altındadır. Fransız devriminin kaderine dahil olmadan önce, Diderot ve Condorcet'in kalemlerinde tekrarlanır⁹.

Aydınlanma dönemine kadar, sözcüğün kökündeki (*cit , civitas, civilis *) şehir, uygar, nazik, kibar anlamlarının farklı kullanım biçimlerine rastlanmaktadır. Bir çok örnek arasında, uygarlaşmış politik örgütlenme (*civilis , police*) anlamındaki kullanım, 1549'a kadar geri gider. Robert Estienne, Fransızca Latince (1549) sözlüğünde, "Amerikan vahşileri keşfedildiklerinde, sahip oldukları ne bir polis(police) ne de yasaları vardı"¹⁰ der. Batı'ya göre "farklı olanı" ifade eden bu kullanım biçimi, toplumların bazı kriterlere göre hiyerarşik olarak belirlendiği konusunda da ip uçları vermektedir. Nitekim toplumlar, yaşadığı coğrafya, iklim, siyasi ortam ve değerleri dikkate alınarak belli gruplara ayrılmıştır; vahşiler, barbarlar, uygarlaşmış olanlar. Bu yaklaşım, bir toplumun kendi katmanları üzerine uygulandığında, uygar; şehirli, belli bir servet ya da eğitim sahibi kesime denk düşmektedir¹¹. Uygarlık sözcüğü 17.yüzyılda özellikle, kullanılan dil, nezaket kuralları konusunda, davranış biçimindeki benzerliği ve yeknesaklığı ifade ediyordu. Uygarlık sözü iki yönlü olarak, bir taraftan aynı toplum içinde, kibar ve uygarlaşmış aristokrasinin aşağı ve bayağı sınıflardan farkını göstermek için, diğer taraftan bazı toplumların diğerleri karşısındaki statüsünü belirlemek için kullanılmıştır¹².

Montaigne de sözcüğü bir davranış biçimi (*civilis e*) olarak ele alır. Ama "Yamyamlar Üstüne" başlıklı denemesinde, yönetenler ile yönetilenler üzerine yazarken; vahşiler, barbarlar ve uygar toplum arasındaki hiyerarşiyi çağını aşan bir gözle anlatmaktadır :

" Aklın kurallarına uyarak barbar diyebiliriz Yamyamlara, ama bize benzemiyorlar diye barbar diyemeyiz onlara; çünkü barbarlıktan yana onları her bakımdan aşmaktayız...Bu yamyamlardan üçü,...Fransanın Rouen şehrine gelmişlerdi...Kral uzun uzun konuştu onlarla...bizimkilerden biri ne düşündüklerini, en çok neyi beğendiklerini sordu...En başta şaşıkları şey sakallı,

⁹ Claude Liauzu; *Race et Civilisation, l'autre dans la Culture Occidentale*, Syros, Paris, 1992, s.20.

¹⁰ İbid.s.21.

¹¹ Habermas bu grupları, 17.yy.'in kamu kurumları olarak anmaktadır. Jürgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev.Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Y., İstanbul, 2003, s.98 vd.

¹² Elias, s.116.

güçlü kuvvetli, silahlı bir sürü adamın çocuk yaştaki bir krala bekçilik, uşaklık ettikleri, niçin bunlardan birinin kral seçilmediği olmuş. İkincisi,..bir tek bedeninin eli kolu, parçaları birbirinin yarısı olarak anlatılan insanların kimilerinin neden bolluk, rahatlık içinde keyif sürüp birçoklarının açlık ve perişanlık içinde yaşadıkları olmuş. Nasıl oluyor da demişler, bu yoksul yarımalar, ...öteki yarımaların boğazlarına sarılmıyor, evlerini ateşe vermiyorlar!"¹³. Burada uygarlık sözcüğüne yüklenen anlamın, siyasal yönünü eleştirel biçimde ortaya koyan bir çıkış, sözcüğün değeri ile onu yaratan toplum arasındaki farkı tesbit eden bir üslup vardır. Benzer bir üslup, yaklaşık bir yüzyıl sonra La Bruyère'in *Karakterler* adlı eserinde göze çarpar. "Tüm yabancılar barbar olmadığı gibi yurttaşlarımızın hepsi de uygar değildir."¹⁴. La Bruyère, uygar sözcüğünü bu defa kendi toplumuna içkin bir belirlemede kullanır; burada uygar, saray etrafındaki aristokratik kesimi, barbar ise bu yaşama yabancı olan kesimleri anlatmaktadır.

d'Holbach 1773'te, artık sözcüğün siyasal boyutuna da vurgu yaparak, toplumdaki uygar kesimlerin, yani toplumun şehirli, servet sahibi ya da eğitilmiş katmanlarının siyasal iktidardan taleplerini dile getirmek için kullanmaktadır. Buna göre, uygar toplumları idare edenlerin, siyasal yönetim konusunda yapması gereken reformlar, yüzyılın en önemli işidir¹⁵. Bu değişimin, yani reformların ruhunun yaşayabileceği yer, tam da sözcüğün etimolojik kökenine uygun düşen (*cit , civitas*) site, yani şehirdir. Vahşilerin barınağı olan köylerin, kırsalın tam da zıttı olan şehir, değişimin tam ortasındadır. Şehir, bu değişimi hem üreten hem öğüten bir ortamdır. Zira ticaret burjuvazisi şehre yavaş yavaş hakim olmaktadır. Bize, ticaretle uğraşanların diğerlerini de uygarlaştıracağından bahseden rahip Reynal'a göre, halkları bir araya getiren, donatan, uygarlaştıran olgu ticarettir¹⁶. Böylece uygarlık, burjuva ilerleme nosyonuna bağlanmıştır. Uygar olmak, çok fazla paradan, bilgiden, insanların davranışlarından öteye geçer ve ekonomik serbestlik ile ilişkilendirilir¹⁷.

18.yüzyılın kalemlerinde, uygarlık ve zenginlik sözlerinin birbirini tamamladığını görüyoruz. Bununla beraber daha da evvelinde,

¹³ Montaigne, *Denemeler*, Türkçesi Sabahattin Eyuboğlu, Cem Y., İstanbul, 1982, s.186-189.

¹⁴ La Bruyère, *Les Caractères*, Union Générale d'Éditions, Paris 1980, s.258.

¹⁵ Liauzu, s.26.

¹⁶ Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm*, s.34.

¹⁷ Kuzmics, s.171.

Aydınlanmanın öncüleri, insanın doğasındaki “sürekli elde etme tutkusu” üzerinde durmuşlardı. Bu tutku, Hobbes tarafından, modern devleti kuran insana özgü temel niteliklerin en başında sayılmıştır. “...(D)ünyadaki mutluluğun, doyumlu bir kafanın dinginliği olmadığını düşünmeliyiz”¹⁸ der. “Mutluluk, bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyiştir; bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece...Böylece, ilk sıraya, bütün insanlarda varolan ve ancak ölümle sona eren sürekli ve durmak bilmez bir kudret, daha fazla kudret arzusu eğilimini koyuyorum.”¹⁹

Modern devleti doğuran, büyük döngüyü yaratan da bu tutkudur. Burada söz edilen ilerleme tutkusu, Aydınlanmayı tanımlayan özelliklerden biridir. Bu cümleden hareketle, bir soru sorabiliriz. Acaba “uygarlık”, modern devlete ulaşmayı bir hedef olarak mı ortaya koyar? Eğer bu soruya verilecek yanıt olumlu ise, uygarlık, tam da modern zamanların bir özelliği olarak belirtilen; yarının akılcı biçimde programlanması, yarının hesaplanabilir olması sayesinde modern devlete ulaşabilmiştir. Ama burada, “bir hedefe ulaşmak” için yapılan program ile ilerleme fenomenini birbirine karıştırmamak gerekir. Aslında modern devlet ele alınırken, “uygarlık” sözcüğünün olumlu çağrışımlarına özlem duyulmaktadır. Çünkü ne tek başına ilerleme düşüncesi ne de Hobbes’un deyişi ile “kudret arzusu”, modern devlete hakim ilkeleri tek başına ortaya koymak için yeterli olamaz.

II- Uygarlığın Biçimlendirdiği Devlet

1767’de Fizyokratlar, insanı toprağa bağlayan toprak mülkiyetini, uygarlığa doğru atılmış en büyük adım olarak gösterirler²⁰. Ama 1750’de J.J.Rousseau, bu görüşün tam da zıt kutbunda yer alıyordu. Ona göre mülkiyet, doğal halde yaşayan insanın dinginliğini ve barış içindeki yaşam biçimini bozan bir olgudur²¹. Rousseau, doğanın ellerinden çıkan her şeyin, insanların elinde yozlaştığını söylemiş, modern insanı uygarlığın kazanımları karşısında yargılamıştır²². Voltaire, Rousseau için, “bizi ot yemekle cezalandıran adam”²³ derken, ince bir alayla; onun, ilerleme yarış-

18 Thomas Hobbes; Leviathan, Çeviren Semih Lim, YKY Y., İstanbul, 1993, s.76.

19 İbid.

20 Liauzu, s.25.

21 J.J.Rousseau; İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev.R.Nuri İleri, Say Y., İstanbul, 1986, s.135.

22 Alain Touraine; Modernliğin Eleştirisi, Çev.Hülya Tufan, YPK Y., İstanbul, 1994, s.36.

23 Liauzu, s.25.

nın dışında kaldığını dile getirir. Ancak Rousseau, uygar toplumun yapaylıklarını, Aydınlanma adına eleştirir. İnsanlığın altın çağına daha yakın olan, aslında tabii hal insanı değil, doğmakta olan, ilerleme tutkusununun sardığı toplumdur. Ama bu toplum uygarlık ve ilerleme adına insanı mutsuzlaştırmakta, özgür değil birbirine daha da bağımlı hale getirmektedir. O halde uygar toplumun ürettiği olumsuzluklara karşı, insanın doğa ile uyum içinde yaşaması için, tutkularının pençesindeki değil, aklın kılavuzluğundaki bir düzene çağrı yapmalıdır²⁴. Burada, mülkiyet ile insanın doğası arasındaki ilişkiye dikkat çekilmelidir. Zira Aydınlanma çağında, mülkiyet kavramı, bireysel mülkiyet kavramına evrilerek, uygar insanın doğa ile ilişkisinin odağına oturtulmuştur. Böylece doğa, uyum içinde yaşanacak bir kaynak olmak yerine insanın akıl ile ürettikleri(bilim ve teknoloji) sayesinde hakim olunacak, tüketilecek bir nesneye dönüşmüştür.

Montesquieu'nun uygar toplumun belirleyici unsuru olarak ortaya koyduğu kriter, rahip Reynal'ın ifadeleri ve çağının "uygarlık" yaklaşımı ile benzerlik gösterir. Montesquieu bu belirlemede, tanımadığınız bir halkla (*peuple*) karşılaştığınızda, eğer orada paranın kullanıldığını görüyorsanız, biliniz ki uygar bir ulusun (*une nation policée*) içindesiniz (XVIII,XV)²⁵ demektedir. Burada belirtilen uygar ulus deyişi, mübadelede parayı kullanacak kadar gelişmiş, kurumsal ilkeleri belirli olan siteyi karşılar. Montesquieu, bu toplumda akıl, sanat ve toplumsal ihtiyaçların birbirine eşit adımlarla yürüdüğünü söylemektedir²⁶. Nitelikleri bakımından gelişmiş ve kentleşmiş bir toplum, uygarlaşmış ulus olarak anlatılmaktadır. Uygarlık sanat ile birlikte kullanılan bir sözcük olarak, estetik değerleri²⁷ de kapsamaktadır.

Uzun ve yatay bir çizgi ile uygarlık, insan davranışlarının ve anlamlarının çok belirli bir yönde değişimini beraberinde getirmiştir. Bu değişim, bir programlama sonucu olmamıştır²⁸ ancak insan için iyiye yönelme ve iyiye yönlendirme şeklinde algılanmıştır. Bununla birlikte Aydınlanma döneminde, "uygarlık" yaklaşımı adeta bir hedef olarak²⁹ sunulmaktadır. Bu hedef, insanın özgürlüğe ve mutluluğa ulaşmasını da öngörür. Dolayısı

24 Touraine, s.36.

25 Montesquieu, l'Esprit des Lois, Garnier Frères, Paris, s.260.

26 İbid.

27 Uygarlık ve sanat arasındaki bağ için bkz. Clive Bell, Uygarlık, Çev. V. Günyol, M. Urgan, Toplumsal Dönüşüm Y., İstanbul, 1998, s.51 vd.

28 Elias, Uygarlık Süreci, Cilt II, s.299-301

29 Febvre, s.35 vd.;Braudel, s.263.

ile Aydınlanma çağı, sadece doğal aklın ışığının, insan aklını mükemmelliğe ulaştırabileceği iddiasındadır³⁰. İnsanın mutluluğuna odaklanmış bu söylem, doğa üzerine yeni bir bakış açısı sunar; çağın kısa özeti olan ilerleme düşüncesi...Bu yüzden Aydınlanma, ilerleme düşüncesini, uygarlık sözcüğünden ayrı görmez³¹. Yüzü geçmişe dönük insan, şimdiki zamanın yuttuğu bir barbardır, ama uygar bir insanın yüzü daima geleceğe dönüktür³². Burada göz ardı etmememiz gereken, uygar insanın da uygarlığın bir ürünü olduğudur. Uygar insan, ilerleme düşüncesinin bir ideolojiye dönüşümü³³ ile üretilmiş bireydir. Başka bir anlatımla, uygar insan da uygarlık gibi yapaydır.

1850'lerde sözcüğün çoğul olarak kullanımı, Aydınlanmanın bir hedef olarak gördüğü, uygarlık düşüncesinden vazgeçildiğini ve en önemlisi tek ve yalnız Batı coğrafyasına ait bir uygarlık olmadığını kavrandığını göstermektedir³⁴.

Ansiklopedi'nin 1872 tarihli baskısında, uygarlığı, barbarlığın zıt anlamlısı olarak açıklayan teorilerin çöktüğünü haber veren bir ifade ile karşılaşırız. Sözcük, Aydınlanma dönemindeki anlamını tamamen kaybetmiştir³⁵. Çünkü, artık insanlığın vahşi durumda yaşadığı bir dönemin olduğu, ama bu dönemin tarihin başlangıcı olmadığı bilinmektedir. Antropoloji, etnografya ve sosyoloji bilimleri henüz doğmaktadır. Yine de okuyucu, sözcüğün etimolojik köklerini (*cit *) unutmaması için uyarılır.

"Gerçek bir uygarlık, site üzerinde yükselen; yurttaşlarının iyiliğini gözeten, onların sosyal ve siyasi haklarını koruyan, adalet ilkesi ile donanmış bir Devlet'tir. Bunun dışındaki uygarlıklar, eksik ve hatalıdır" ; ve eklenmektedir; "bir uygarlığın karakteri yalnız akıl ya da felsefe ile üretilemez. Örneğin, Batı uygarlığı onun üzerinde yükseldiği halde, Greklerde bugüne uygun olmayan birçok husus vardır ki bunların başında din ve dinin bize emrettikleri, bize öğrettikleri gelir. Eğer Platon, bir Hıristiyan olarak yeniden doğsa idi, Devlet'ini daha farklı tasarlardı. Aileyi reddedemez, kölelik kurumuna da hoşgörü göstermezdi³⁶. Bu defa karşı-

30 Ulrich Im Hof; Avrupa'da Aydınlanma, Çev.Şebnem Sunar, Literatür Y., İstanbul, 2004, s.3 vd.

31 Robert A. Nisbet; La Tradition Sociologique, PUF, Paris, 1984, s.22.

32 Liauzu, s.29.

33 Branimir Luksic; "İdeoloji Olarak İlerleme", Çev. G. Engin Şimşek, HFSA, Afa Y., İstanbul, 1995, s.188 vd.

34 Braudel, s.264, 271.

35 Encyclop die du XIXm. Si cles, C.5, Paris, 1872, s.694.

36 İbid., s.695-696.

laştırma, Batı ile Batı dışındaki toplumlar arasında değil; Batı'nın kendi tarihsel birikimi ile kazanımları arasındadır. Sözcük, yaklaşık bir yüzyıl içinde derin bir anlam değişimine uğramıştır.

İnsanlığın bilinçaltı yolculuğunu anlatan Freud, uygarlık sözü yerine, kültürel evrim sözünü kullanmayı tercih etmektedir. Freud insanların; sahip olduğu en güzel şeyleri de, en acı veren şeyleri de uygarlaşma sürecine borçlu olduğunu söyler. Uygarlık sözcüğü, içini dolduran bütün anlamlarla, bize insanlığın kotardığı işleri ve kurumları düşündürür. Bu kurumların ve işlerin kökleri, insanlığın atası olan basit hayvana kadar uzanır. Uygarlık denilen bu uzun zaman süreci; 1- insanı doğaya karşı korumaya 2- insani ilişkileri düzenlemeye hizmet etmiştir³⁷. Freud'un ulaştığı bu sonuç bizi doğrudan, uygarlık ve hukuk arasındaki bağa götürmelidir.

Uygarlaşma, toplumun iradesinden doğan düzenlemelerin, kişisel irade üzerindeki baskın etkisini de beraberinde getirmiştir. Ama öte yandan modern hukuk, insan ve kurumlar, insan ve insan arasındaki ilişkileri düzenleme biçimi ile uygarlığın kurucu öğelerinden biridir. Eğer hukuk olmasaydı, Freud'un belirttiği gibi, bu ilişkiler insanın güdülerine bağlı keyfiliğe ya da gücünün bu ilişkileri kendi çıkarlarına uygun bir biçimde düzenlemesine bağlı olacaktı. Hukuk, bu keyfi ve kaba gücün yerine, toplumun gücünü koymaktadır³⁸. Buradan çıkarılabilen bir başka sonuç, toplum üyelerinin, kendini doyuma ulaştıran seçeneklerinin sınırlanmasıdır. Bu yüzden Freud, adalet ilkesinin, uygarlığın ilk ve en temel basamağı olduğunu belirtir³⁹. Uygarlığın ortaya koyduğu modern devlet düşüncesi bireyin devlet, sosyal kurumlar ve diğer bireylerle ilişkisine yeni bir çerçeve çizmiştir. Hukuk ve ekonomik faktörler bu çerçevenin unsurlarını belirlemede esaslı bir rol üstlenir. Hukuki iradenin, kutsallıktan arındırılarak tek ve mutlak bir merkezde toplanması, bu rolün sahnelenmesini mümkün kılan en önemli dinamiktir. Freud için bu çerçeveden bakıldığında bireysel özgürlük de, uygarlığın bir armağanı olmamıştır⁴⁰. Çünkü uygarlıktan önce, insan çok daha özgürdür. Ama insan özgürlüğünü savunabilecek durumda ol-

³⁷ Sigmund Freud, "Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları" in Uygarlık, Din ve Toplum, Çev. Selçuk Budak, Öteki Y., Ankara, 1999, s.239.

³⁸ İnsanların iteat ettikleri, yasaların yaratıcısı olduğunu açıklayan modern egemenlik anlayışı için bkz.Cemal Bali Akal, İktidarın Üç Yüzü, Dost Y., Ankara, 1998, s.331 vd.

³⁹ İbid.s.281.

⁴⁰ İbid.s.282.

madığından, bu özgürlüğün hukuki bir değeri yoktur. Burada uygarlığa getirdiği eleştirilerine değindiğimiz Rousseau ile bir kere daha karşılaşırız. Çünkü Rousseau da özgürlüğün ancak bilinçli olarak farkına varıldığında insan için bir anlam ifade edeceğini belirtmektedir. Uygarlık öncesi, insan özgürdür, ama basit isteklerinin peşindeki bu insan ancak irade sahibi olduğunu farkettiği zaman, özgürlüğünün farkına varabilir⁴¹. Başka bir deyimle, tabii hal insanı seçme özgürlüğünün farkına vardığında, özgür olduğunu kavrar; uygar insan seçeneklerinin hukukla sınırlandırıldığını gören bir köledir. Modern siyasi iktidar, ancak Freud'un belirttiği adalet ilkesi çerçevesinde insanı bu kölelikten kurtarabilir. Bu yüzden uygarlık, insanı hem özgür kılmış hem de bu özgürlüklere yasa ile sınırlamalar getirmiştir. Bu sınırlamaların herkes için eşit olmasını ve aynı koşullara bağlı olmasını sağlamak için modern devlet, insanlar ve kurumlar arasındaki ilişki biçimini yeniden düzenlemiştir. Çünkü yukarıda değinilen adalet ilkesi, insan haklarının ve özgürlüklerinin açılımında da bir temel teşkil eden, eşitlik argümanının⁴² şartsız bir biçimde kabulünü gerektirecektir.

1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, uygarlık adına, Tanrı ve onun yeryüzündeki temsilcisi kralların, eski dünyasını yıkarak, yerine hukuki ve siyasi çerçevesi akıl ile belirlenen yeni bir politik-hukuki yapılanma getirecektir. 1789'u yorumlama biçimi, ancak bu yolla ilerlemeci tarih modeline oturmaktadırlar. Devrim, getirdiği ilkelerle modern devlete kesin bir geçiş anıdır⁴³. Bu devrim, bir yönden 16.yüzyıldan beri özlenen politik yapıları uygarlık adına simgeleştirmiştir⁴⁴. Diğer yönden, Aydınlanma çağının uygarlık anlayışını, modernite mitine katarak dünya perspektifine sunan bir vektöre, bir modele dönüşmüştür.

41 Rousseau, İnsanlar Arasındaki, s.68.

42 Jacques Mourgeon; İnsan Hakları, Çev. Alev Türker, İletişim Y., İstanbul, 1990, s.21-23.

43 Immanuel Wallerstein; Sosyal Bilimleri Düşünmemek, Çev.Taylan Doğan, Avesta Y., İstanbul, 1997, s.15-17; Bu, Devrimi, "sosyal" yorum ile açıklayan baskın bir görüştür. Devrimi, despotik rejime karşı, özgürlük hareketlerinin politik bir patlaması olarak yorumlayan farklı görüşler de vardır.

44 Gerard Delanty; Avrupa'nın İcadı, Çev. Hüsamettin İnanç, Adres Y., Ankara, 2005, s.94.

III- Değişimin Referans Sözcüğü: Modernite ve Hukuk

Modernite de uygarlık gibi hem ilerleme düşüncesinden kaynaklanmış, hem de ilerlemenin yaratılardan beslenmiştir⁴⁵. Aydınlanma dönemi, "uygarlık" sözcüğünü bir nosyon olarak ortaya çıkarmıştı. Ona eşlik eden; ilerlemeye olan inanç, zenginlik ve ahlaki bir role büründürülmüş birey, bu nosyonun derinliklerinde yaşar. Sürece bilimsel devrimin⁴⁶ katılmasıyla, uygarlığın ana hatlarını belirleyen, onu geleneksel olandan ayırt eden ölçütler de ortaya çıkmıştır. Böylece uygarlık sözcüğü, modern zamanların içinden doğar. Zira, modernite, "uygarlık" sözüne kıyasla, belli bir dönemi ifade eder⁴⁷.

Modernite sözcüğü de uygarlık sözcüğü gibi kendisini dengede tutan birçok değere hem referans veren, hem bu değerlere dayanan; Batı tarafından diğer coğrafyalara ve düşünme biçimlerine kabul ettirilen bir bütünlük içermektedir. Bu bakımdan modernite ve uygarlık, Batı'nın kendini yeniden yapılandığı bir dönemi açıklar. Bu dönem, Weber'in açıkladığı modern toplumun yaratıldığı evredir ve çok öz olarak, Aklın erdemine ve gücüne inancı getirmiştir⁴⁸. Modern düşünceyi belirleyen temel unsurlardan biri olan tarih bilinci, uygarlığı bir ilerleme süreci olarak gören yaklaşımla tamamlanır. Bu unsurlara, bilimin değerine olan inanç ve Aklın kendi yasalarına göre ilerlediğinin kavranması eklenmiştir. Nihayet; Batı kaynaklı bu model, belli bir coğrafyaya maledilmesine rağmen, evrensel bir nitelik taşıdığı gerekçesi ile diğer toplumlara da ihraç edilmiştir. Örneğin 1776 Amerikan Devrimi tarihsel olarak önceliği ele almasına rağmen, evrensellik ve ihraç sorunu, hem Avrupa'nın özerklik duygularını

⁴⁵ Rukiye Akkaya; Küreselleşme Olgusu Karşısında Ulus Sorunu, Legal Y., İstanbul, 2004, s.28.

⁴⁶ Steven Shapin; Bilimsel Devrim, Çev.Ayşegül Yurdaçalış, İzdüşüm Y., İstanbul, 2000, s.41; Bilimsel devrim kavramı da uygarlık gibi, kullanılışında vurgu yapılan zamansal geleneğe göre sanıldığı kadar eski değildir. Muhtemelen ilk olarak Alexandre Koyé tarafından ortaya atıldı.1954 de A.Rupert Hall'un, The Scientific Revolution (Bilimsel Devrim) adlı kitabı ile ilk kez bir kitap ismi olarak ortaya çıktı.

⁴⁷ Moderniteyi, çoğul tanımlamalarla açık bir fenomen olarak algılayan, böylece Avrupa merkezli teorilerden farklı yorumlayan görüşler için bkz. İbrahim Kaya; Sosyal Teori ve Geç Modernlikler, Türk Deneyimi, İmge Y., Ankara, 2006, s.18 vd.

⁴⁸ Batı dünyasının değişiminde aklın oynadığı temel rol için bkz. Max Weber; Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Y., İstanbul, 1985, s.11 vd.

pekiştirmiş⁴⁹ hem de modernitenin yalnız Batı Avrupa ile ilişkilendirilmesi sonucunu doğurmuştur.

İlerlemeyi emreden doğal yasanın hakimiyeti, Aydınlanma döneminde perçinlenir. Ancak modernite, yalnız doğal yasalarla açıklanabilen bir yapı değildir⁵⁰. 18.yüzyılda Aydınlanma filozoflarının geliştirdiği “bir proje olarak” modernlik, nesnel bilimi, evrensel yasayı kendi iç mantığı çerçevesinde sanatın ve estetiğin özerkliğini geliştirmeyi istemiştir. Bu proje, aynı zamanda, bu alanların kendi düşünsel potansiyelini, gündelik yaşamın akıl ile örgütlenmesinde ve zenginleştirilmesinde bir kılavuz olarak kabul edilmiştir. Modernite sürecinin yapıcıları, insanlığın birikimini ahlaki ilerleme, benliğin gelişimi, toplumsal kurumların meşruiyetini açıklamak için kullanmışlardır. Şüphesiz bu, olumlu ve iyimser bir beklenti olmuştur⁵¹. Uygarlık sözcüğünün içini dolduran iyimser unsurlar (bir proje olmasa da), modernite düşüncesine eklemlendiğinde; Aydınlanmanın, uygarlığı ve moderniteyi, insan aklının ilerlemesinin tarihi haline getirdiği söylenebilir⁵². Böylece, uygarlık ile modernitenin kazanımlarının özdeşleştirilmesi, Batı'nın en önemli başarısı⁵³ olarak sunulmaktadır.

Geçmişten hareket ederek geleceğe doğru çıkarımlar yapmaya izin veren, insanlığın gelişimine hakim olan yasanın, doğadaki yasanın modern düşünce ile keşfedildiğine inanılmaktadır. Kaçınılmaz olarak işleyen bu yasa, varsayımsal değildir. Doğaya öykünmeye eşlik eden ilerleme anlayışı, insanın gelişimine bir sınır çizilemeyeceği inancını da beraberinde getirmiştir. Bu insan, modernitenin bir ürünü olarak ortaya çıkan “birey”dir. Birey, modern devlette ortak bilinçten doğan iradenin, yasaya dönüştürülmesi işlevini görür. Devlet öncesi, mutlak haklara sahip olan bu varlık, devlet kurulduktan sonra yasalarla belirlenmiş kamusal bir zırhın içine saltanat süren “yurttaş”a dönüşür. Yasanın ve devletin kaynağının, aşkın değerlerden arındırılması ile oluşan bu zırh içindeki yurttaş, temel haklarının ve özgürlüklerinin bilincindeki “birey”den farklıdır. Zira Aydınlanma çağında mitoslaştırılan sözleşme kuramı bireyi değil, yurttaşı

49 Delanty, s.92-94.

50 Jacques Chevallier; “Vers un droit post-modern ? Les Transformations de la Régulation Juridique”; Revue du Droit Public, 2, (Mai-Juin 1998) 1998, s.661.

51 Jürgen Habermas, s.37-38.

52 Alexander Koyré; Bilim Tarihi Yazıları I, Çev. Kurtuluş Dinçer, Tübitak Y., Ankara, 2002, s.248.

53 Delanty, s.94.

yaratmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin mutlak ve vazgeçilmezliğini ortaya koymak için "birey" nosyonunun sözleşmeyi öncellemesi gerekmiştir⁵⁴. Burada Freud'un bahsettiği adalet ve sonrasında gelen eşitlik argümanının, birey nosyonu ile bir kavuşum yaşadığını söyleyebiliriz. Çünkü, eşitlik ve özgürlük ilkelere içinde barındıran birey nosyonu, modernitenin itici güçlerinden biridir. Bu gücün, bir yüzünde temel insan hakları kümesi, diğer yüzünde insanı içinde eriten siyasal bütün vardır⁵⁵.

Modernitenin ürünü olarak doğan bu model, bize, kendi varoluş nedenlerini ve bu sürece katkılarını birlikte sıralar: Bunların birincisi, yer ve zaman olarak modern devletin belirlenmesi ve dünyevileşmesidir. Laik düşünce bu atılımın kaynağını oluşturacaktır. Böylece modern devlet, rasyonel yapılanmaya bir örnek teşkil eden hali ile zaman ve mekana içkin, toplumsal bir model olarak açıklanabilmiştir. İkincisi; sosyal sistemin bu yer ve zamandan bağımsızlaşması yani soyutlanmadır. Böylece yer ve zamana ilişkin öğelerin ve özelliklerin ayrıştırılması ile yaratılan bu modern siyasal-sosyal sistem, sembolik ve evrensel bir yapıya dönüşebilmiştir⁵⁶.

IV-Osmanlı Düşüncesinde Kendini Üreten Bir Hedef: Medeniyet ve Hukuk

Batı dünyası, uygarlık sözcüğünü henüz "*bir tamamlanmamışlık*", moderniteyi "*bir proje*" değerlendirmesi ile karşılarken, Osmanlı düşüncesinde bu sözcüklerin "*bir ürün*"⁵⁷, bir sonuç olarak algılandığını görüyoruz. Bunun nedenleri üzerinde durmak ayrı bir çalışma konusudur. Bununla birlikte uygarlık sözcüğünün Türkçe'ye girişi ve yarattığı imge üzerinde durmak gerekir.

Osmanlı düşünce dünyasında uygarlık sözcüğünün karşılığı olarak, "medeniyet" sözcüğü kullanılmıştır. Baykara'nın belirttiğine göre; kelimenin kökü Arapçadır, ancak Arapçada böyle bir kelime yoktur. "Medeniyet", Osmanlıların ürettiği bir sözcüktür ve Türkçe'de ilk kez 1838'lerde kullanılmıştır. Ancak "medeniyet", Osmanlı'nın kendi kültür ve düşünce dünyasını ifade etmek için

⁵⁴ Chevallier, s.661.

⁵⁵ Louis Dumont; "Bireycilik Üzerine Denemeler: Doğu. XIII.Yüzyıldan Başlayarak Siyaset Kategorisi ve Devlet", Çev.Hülya Tufan, in Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Dost Y., Ankara, 2000, s.154-162.

⁵⁶ Chevallier, s.662.

⁵⁷ Hilmi Ziya Ülken; Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Y., İstanbul, 1992, s.327.

değil, Batı'dan gelen ve o döneme kadar kullanılan "civilisation" kelimesinin karşılığı olarak üretilmiştir. Uygarlık sözcüğünün sosyal yönüne karşılık olarak - yine Batı'da 17. yüzyılda algılandığı gibi- Türkçe de "edep-erkan" sözü kullanılmaktadır⁵⁸.

İçinde barındırdığı değerlerle birlikte uygarlığı; alınıp, adapte edilecek bir ürün olarak görmek -öyle anlaşılıyor ki- Osmanlı düşünce dünyasındaki bir eksikliği de ortaya çıkarmış; "bu ürünü"nü dile taşımak için yeni bir sözcük yaratılmıştır. "Medeniyet" sözcüğünü üreten yaklaşımın, uygarlık (*civilisation*) sözcüğünü üreten kavrayış biçimi ile örtüştüğünü söyleyebiliriz. İlk bakışta, her iki sözcük arasında bir anlam kayması olduğu izlenimi uyansa da bu his yanıltıcıdır. Öncelikle, üretildikleri dönemde, "medeniyet" sözcüğü de uygarlık sözcüğü gibi aynı coğrafyayı referans göstermektedir. Batı için, Osmanlı dünyası zaten -yukarıda belirtilen- toplumlar arası hiyerarşik zincirin aşağı halkasına dahildir. Osmanlı dünyası için ise "medeniyet", Batı uygarlığının önce davranış biçimi, sonra teknolojik-ticari imgesidir. Bu yüzden III.Selim'den beri İmparatorluğu uygarlık yoluna sokmak için gösterilen çabalar; daha sonraları ifadenin kalıplaşan hali ile "Batılılaşma" gayretleri olarak açıklanmış, uygarlaşma sorunu üzerine odaklanan bu uzun süreç "Türk modernleşmesi" olarak adlandırılmıştır.

Tanzimat döneminde; ilim, teknik ve fen bakımından ulaşılması, daha da ötesi dahil olunması gereken bir Batı uygarlığının kabul edildiğini görüyoruz. Ancak bu kabul, Batı uygarlığına tam bir teslimiyet anlamına gelmemektedir. Zira ilerleme ve gelişme arzusuna rağmen, Batı uygarlığının taklit edilmesine karşı çıkmıştır. İlerlemek için taklit etmek değil, "iktibas" yolu benimsenmelidir, dolayısı ile Avrupa'dan alınacak şey, "ilim ve fen"dir. Arkasındaki uzun tarihsel süreç ve ortaya çıkardığı kültürel değerler bir kenara bırakılıp, bu ürünün kolayca alınıp, adapte edileceği düşünülmüştür. Bu yüzden de 19.yüzyıl Osmanlı aydınlarının yaklaşımında uygarlaşmak; Batı uygarlığının olumlu değerlerinin alınması yolu ile "modernleşmek" anlamında kullanılmıştır.

⁵⁸ Tuncer Baykara; Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, s.1-2; Batı uygarlığını ifade eden biçimde, "civilisation" kelimesini Türkçede ilk kullanan Mustafa Reşit Paşa'dır. s.16; "civilisation" kelimesini tarif eder biçimde, Türkçede "medeniyet" kelimesini ilk kez kullanan ise Sadık Rifat Paşa'dır. Medeniyet kelimesinin yerine "uygarlık" kelimesinin kullanımı 1940' ların sonrasına rastlar. s.31.

Özü itibarı ile Batı'ya bakarak, insan ve toplum açısından ilerlemeyi sağlayan unsurlar üzerinde duran bu yol, Batı'nın ilerleme döngüsünü kendisine örnek almaktadır. İlerlemenin sağlanabilmesi için, akılcılığın karşısında direnen düşünce biçiminin ortadan kaldırılması önemlidir. İlerlemeci yaklaşım, zaman zaman "hangi Batı" sorununu da tartışmıştır. Değişim pahasına özgün kimliğin deformasyona uğramasından endişe edilmiş, Osmanlı dünyasına özgü "bireyin" doğması amaçlanmıştır. Burada, yavaş yavaş "Batı uygarlığı"nın tek örnek imgesinin sorgulanması, "medeniyet" in tekil yapısının dikkat çekici biçimde dağılması önemlidir. Uygarlığın (medeniyetin) tanımlanmasında ve unsurlarında ortak bir yaklaşım geliştirilmese de nihayet, her toplumun, kendi kimliğinin sınırları dahilinde ve ulusal değerlerine göre bir ilerleme yolunun aranması gerekliliği öne çıkmıştır. Osmanlı, Türk ya da dini kimliğin ve bu yapılarla ilişkin değerlerin ele alınması, daha sonra Ziya Gökalp tarafından kritalize edilerek ayrıştırılan "kültür" sözcüğünü de tartışmalara dahil edecektir.

Uygarlığı bir ulusun gelişmesinin ana ölçütlerinden biri olarak gören Ziya Gökalp, onu, aynı daire içine giren sosyal yaşamların oluşturduğu, *müşterek değerler* sistemi⁵⁹ olarak ifade eder. Öte yandan, uygarlık, insan iradesi ile oluşturulan sosyal olguların bir bütünüdür. Bu bakımdan, bilim, ahlak, hukuk, güzel sanatlar ve aklın fonksiyonları ile ortaya konan teoriler, insanların irade ile oluşturduğu bir bütündür. Burada, Gökalp, kültürü ayrıştırmak adına, uygarlığın ikincil yapı taşlarını insan iradesine dayandırmakta ve ikincil olarak vurgulamaktadır. Uygarlığın yapı taşları, iradeye dayandığı için yapaydırlar⁶⁰. Uygarlığın yapaylığı ve belli toplum tiplerine göre kategorilendirilmesi, ona başka bir toplum tarafından "taklit edilebilir" bir nitelik kazandırmaktadır. Nitekim, Gökalp uygarlığın belli bir usul ile taklit edilerek, bir toplumdaki diğerine geçtiğini söyler⁶¹. Burada devlete düşen görev, Batı uygarlığını "*tam ve canlı bir surette alarak*"⁶², ulusal kültüre aşılacaktır. Bir başka deyişle, uygarlık seviyesine ulaşmakta ve onu yakalamakta; modern anlamdaki bireyi ve toplumu yaratmada devlet organize bir yapı olarak asli görevi üstlenir. Devlet, "*bu ürün*"ü alır, aykırı yönlerini törpüleyerek onu kendi ulusal-toplumsal yapısına dahil eder. Böylece ürünün yabancılık unsuru giderilmiş ve gelişme adına

59 Ziya Gökalp; *Türkçülüğün Esasları*, MEB Kültür Y., İstanbul, 1972, s.30.

60 İbid.s.31.

61 İbid.s.33.

62 İbid.s.45.

taklit etme, devlet eliyle meşruiyet kazanmış olur. Bu aşamadan sonra, benimsenen değerlerin yaşamasına ve evrensel boyutta üretimine katkıda bulunmak gerekir. Dolayısı ile Cumhuriyetin kurulmasından sonra, artık gelişme yarışında erişilmesi gereken bir Batı değil, “*muasır medeniyet seviyesi*”ni yakalamak söz konusudur. Siyasi, ekonomik, sosyal anlamda yenilenmek, çağın sunduğu olanaklardan yararlanmak ve ilerleme yarışında en önde olanlara katılmak, hatta onları geride bırakmak hedefi, toplumsal ilerlemede bir yön belirleyici olacaktır. Artık daha iyiye yönelme, Batı ya da Doğu coğrafyasının değil, *müşterek uygarlığın mali*⁶³ sayılmaktadır. Batı uygarlığının emperyal amaçlarına karşı verilmiş uzun bir mücadele, uygarlığa ilişkin zihniyet değişimini de beraberinde getirmiştir. Zira “medeniyet” sözcüğünün üretildiği, Batı’yı kendine kıyasla üstün gören devirlerin aksine; bu defa *müşterek değerlerden* değil, insanlığın üretimi olan ve olumlu değerler taşıyan, *müşterek uygarlıktan* sözedilmektedir.

Batı coğrafyası, uygarlık ve ilerleme kavramlarının kılavuzluğunda modern devleti ve modern hukuku yarattı. Türkiye’de ise batılı modele uygun bir devlet kurulduktan sonra, uygar toplumlar arasına katılma arzusu ile pek çok yasa iktibas edildi. Türk Hukuk Devrimi, bir bütün olarak bu değişim nosyonunun yükümlülüğünü üzerinde taşımıştır.

Sonuç

Uygarlık; bir dönemin, kendini ilerlemeci, evrimci tanımlamasından daha öte bir kavram, adabımuhaşereden daha önemli bir sorundur. Gerçi günümüzde, bütün somut verileri ile ilerleme ve uygarlık düşüncesi, bütün çağlara ve bütün zamanlara şamil olarak kullanılmaktadır. Uygarlıktan bahsedilirken dünya tarihine, insanlığın birikimine katkı sağlayan “büyük uygarlıklar” ifade edilmektedir.

Demokratik, bürokratik ve şehirli yüzü ile laik ve teknolojik devrimler üzerinde duran “uygarlık” büyük döngüsüne devam ediyor. Uygarlık, modernite ve hukuk sözlüklerimizde parlamaya devam etse bile...*İlerleme* ile insanlığımız ne kadar yükseğe çıkarsa çıkarsın, aşağı inmek için ya bir merdiven ya da düşmek için bir uçurum hep var olacaktır...Bugün uygarlık kavramının

⁶³ Mahmut Esat Bozkurt-Recep Peker-Yusuf Kemal Tengirşenk; İ.Ü.1933 Yılında Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları (tıplı basım), Haz.Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul, 1997, s.47.

iyimser iklimi bulanıklaşmıştır. Zira modernitenin yaşadığı sıkıntıları açıklamaya aday post-modern tavır, “ilerleme” ile elde ettiklerimize yönelik olumlu değerlendirmeleri gölgelemekte, onu hatta nostalji ile süslenmiş bir naipliğe boğmaktadır.

Modern düşünce, bize basit bir davranış modeli olarak “uygarlaşmak”tan başka veriler de sunar. Modern devleti, aklın ve uygarlığın ürünü olarak ele alan, ilelemeci tarih anlayışına endekslenen bir bakış açısıdır bu. Türkiye açısından bakıldığında, hukuk devriminin bir nosyonu olarak beliren bir modernleşme yaklaşımı ile karşı karşıyayız. Bu hukuk devriminin uzun ama yeni bir sürece, Avrupa Birliği’ne aday olma sürecine evrilmesinden söz ederken, uygarlaşmanın parametrelerinden en önemlisi olan modern hukukun ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.